

LANDBOREFORMERNE OG DEN NYERE JORDLOVGIVNING

Karsten Kyed, tidligere lektor ved Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi, Københavns Universitet

Selv om vi i dag befinder os i en periode med omfattende ændringer i bedriftsstrukturen, har det indtil for få årtier siden været sådan, at det middelstore selvejerbrug har domineret med hensyn til antal og areal. Det samme gælder for de gunstige arronderingsforhold, som har været karakteristiske helt frem til nyere tid. Disse ting har været et særpræg for dansk landbrug siden landboreformerne i slutningen af 1700-tallet, altså i over 200 år, og der kan derfor være grund til at give den historiske og lovgivningsmæssige baggrund en fyldig omtale.

De gode arronderingsforhold i dansk landbrug.

Baggrunden for de gode arronderingsforhold skal findes i udskiftningen og udflytningen under landboreformerne i slutningen af 1700-tallet samt det senere arbejde med jordfordeling.

a. Udskiftning og udflytning

Det første skridt hen imod ophævelsen af det gamle landsbyfællesskab blev taget med nedsættelse af den første landbokommission i 1757, som førte til, at godsejerne fik mulighed for at tage hovedgårdenes jord ud af landsbyfællesskabet, og at de forskellige landsbyers overdrev blev adskilt. Det bevirkede, at der blev mulighed for at rationalisere godsernes drift.

Foruden de offentlige foranstaltninger blev der på privat initiativ taget skridt til at ændre besiddelses- og brugsformer. Fremskridtsvenlige godsejere gik i gang med at forbedre godsforholdene, og der kan som eksempel nævnes de to godser i nærheden af København: Hørsholm, der ejedes af enkedronningen, og Bernstorff.

Reformerne fandt sted i årene 1759-61, og resultaterne blev bedst på Bernstorff, hvor man begyndte med udskiftningen af landsbyens jord og udflytning af nogle af gårdene. Udskiftningen efterfulgtes af indførelse af arvefæste og endelig afløsning af hoveriforpligtelserne. På Hørsholm gik man derimod uden om udskiftningen, og det kom senere til at volde store vanskeligheder at få denne gennemført.

I 1781 kom hovedforordningen om udskiftning og udflytning, der blev grundlæggende for hele dette arbejde og blev den store, skelsættende begivenhed i dansk landbrug. Den tog udelukkende sigte på ophævelse af det gamle driftsfællesskab uden ændringer i de bestående ejendomsforhold. Denne begivenhed fandt sted i en reaktionær periode, hvor man ikke var særlig gunstig stemt overfor reformer, og

Boks: Arrondering

Arrondering fortæller noget om landbrugsbedrifternes jordliggander. En ejendom har en god arrondering hvis dens jorder ligger samlet omkring bygningerne

der var langt fra enighed om, hvorvidt udskiftningen ville blive gavnlig.

Godsejerne var for, medens bønderne derimod næsten alle var imod og nærrede en vis frygt, fordi udskiftningen ville medføre en opløsning af det dybt rodfæstede landsbyfællesskab. Forordningen førte imidlertid til, at udviklingen pressedes frem, idet den gav en enkelt lodsejer ret til at forlange sin jord udskiftet og lagt sammen. For at dette kunne gennemføres, skulle landsbyens jord opmåles og kortlægges, og da arbejdet alligevel skulle udføres, og udgifterne blev fordelt, førte det til, at de fleste gik med til udskiftningen.

I 1792 kom der mere fart i udviklingen for godsernes vedkommende, da det blev bestemt, at godserne måtte lægge en del af udgifterne over på fæstebønderne ved at opkræve øgede afgifter (landgilde).

Fæsteafgiftens (landgildens) uforanderlighed havde i tidligere tider været en af de vigtigste former for beskyttelse af bonden, men da godsejerne ikke ville betale omkostningerne ved udskiftningen, idet de mente, at det var bønderne, der høstede fordelene af den, var arbejdet hermed efterhånden gået i stå på godserne. For at få den i gang igen indførtes så den bestemmelse, at bønderne skulle erlægge en afgift til godsejerne, så de holdtes skadesløse. Størsteparten af udskiftningen kom derefter til at foregå i de 30 år fra 1790 til 1820, og blev for størstedelens vedkommende færdig, inden de økonomiske forhold forringedes i kriseårene 1818-1828.

b. Blok- og stjerneformet udskiftning

Før udskiftningen var landsbyens jord delt op i skifter (jordstykker med en bestemt kvalitet), og hvert skifte i agre, hvoraf hver gård havde sin. Der var dog begyndt en sammenlægning af de små agre, hvorved

deres antal formindskedes betydeligt. Senere fulgte så den egentlige udskiftning kombineret med udflytning.

I mange tilfælde skete denne, så gårdenes jordtilliggende fik en god form, og bygningerne kom til at ligge hensigtsmæssigt i forhold til markerne. Men nogle steder blev udskiftningen ikke ordentligt gennemført, så gårdenes marker vedblev at være spredt, selv om der med tiden skete en vis forbedring ved magelæg (omfordeling af jord) eller ved at anlægge selvstændige brug på de marker, der lå længst væk.

Andre steder undlod man at flytte gårdene ud og foretog en stjerneformet udskiftning med gårdene liggende inde i landsbyen i spidsen af de trekanter, deres jordtilliggende kom til at danne.

I de egne, hvor udskiftningen blev gennemført bedst, tog man overdrevet med ind i planen, og nogle af gårdene blev flyttet ud på overdrevet. Men selv om udflyttergårdene fik større jordtilliggende til erstatning for deres lavere dyrkningsværdi, var bønderne meget uvillige til at overtage dem, og i de fleste tilfælde blev de fordelt ved lodtrækning. Fra visse egne i Skåne foreligger der beretning om, at folk endog begik selvmord, hvis de var så "uheldige" at få tildelt en overdrevsgård. De frygtede at flytte ud i ensomhed, mørket og usikkerheden. Med tiden blev udflytterne dog bedre stillet, men det krævede et stort arbejde at få jorden opdyrket. Opførelsen af de nye bygninger blev ofte ordnet i fællesskab, så alle landsbyens gårde på den måde hjalp udflytterne med at komme i gang.

Enge og moser blev dog delt på den måde, at hver gård fik sit stykke, og denne opdeling har mange steder holdt sig helt op til nutiden.

I 1794 kom der endelig påbud om, at markerne skulle indhegnes (Enclosure). Det var dog meget svært at få gennemført, da man tidligere havde haft kreaturerne gående nogenlunde frit omkring. Når kornet var høstet, lod man kreaturerne færdes over det hele, hvilket var til stor gene for de fremskridtsvenlige bønder, der var begyndt at dyrke nye afgrøder, hvis vækstperiode var længere end kornets, såsom kartofler.

c. Jordfordeling

I forbindelse med udskiftningen var opgaven som nævnt, at opnå en hensigtsmæssig arrondering af jorden til den enkelte ejendom. Gennemgående fik man de dårligste resultater i Sønderjylland, hvor udskiftningen var begyndt tidligere end i den øvrige del af landet. Mange ejendomme i Sønderjylland fik således deres marker fordelt (spredt) på flere adskilte lodder.

I 1924 gennemførtes en særlig lov for Sønderjylland, og der blev nedsat en statsunderstøttet kommission, som skulle hjælpe i de tilfælde, hvor der var ønske om en bedre jordfordeling. I 1941 kom en lignende lov, der gjaldt for hele landet. Der blev herefter nedsat en kommission i hvert amt. Kommissionen kunne lade en rimelig jordfordelingsplan gennemføre, selv om de enkelte lodsejere satte sig imod det. Dog kunne ingen tvinges til at tage del i omfordelingen med mere end 10 pct. af sin ejendom eller jordværdi. Disse kommissioner blev dog ikke benyttet til ret meget udover lidt omlægning i forbindelse med vandløbsreguleringer.

I 1949 kom der så en ny lov, der skulle sætte mere fart i arbejdet. Landet blev nu opdelt i 11 områder, med hver sin kommission. Den enkelte lodsejer kunne nu tvinges til at deltage med indtil 15 pct. af

ejendommens grundværdi. Der blev til formålet oprettet et særskilt jordfordelingssekretariat, som gav mulighed for at spare på sagsomkostningerne.

d. 1955-jordfordelingsloven

Den nuværende lov om jordfordeling er fra 1955 med senere ændringer. Der sondres mellem almindelige eller større jordfordelinger, omfattende fra 10-50 deltagere, og hvor jordomlægningen gennemføres med en jordbrugskommissions medvirken og i det væsentligste på det offentlige bekostning, og mindre jordfordelings-sager med 5-10 deltagere, som gennemføres uden om kommissionerne under medvirken af en landinspektør. I disse sager afholder deltagerne selv en større del af omkostninger. Arbejdet blev nu samlet i 5 jordfordelingskommissioner med hver sit geografiske område. Og den enkelte lodsejer kunne herefter tvinges til at deltage med indtil 25 pct. af sit areal beregnet efter grundværdi.

I praksis er gennemførelsen af jordfordelinger baseret på frivillighed, dog med de lovmæssige muligheder for i begrænset omfang at tvinge uvildige lodsejere til at deltage, såfremt det er nødvendigt for planens tekniske gennemførelse. Erfaringerne med anvendelsen af disse love har derfor gennemgående bekræftet, at det er overordentlig vanskeligt at opnå en tilfredsstillende jordfordeling af frivillighedens vej.

I sidste halvdel af det 20. århundrede er der gennemført godt 1000 jordfordelings-sager med deltagelse af godt 36.000 landmænd. Der er herved omlagt knap 50.000 ha eller kun ca. 4 ha pr. ejendom i gennemsnit. Det understreger endnu stærkere betydningen af, at vi i det meste af landet fik kombineret fællesskabets opløsning

med en gennemgående radikal sammenlægning af den enkelte ejendoms jordtiliggende.

De dybtgående ændringer i ejendomsstrukturen, som har fundet sted i de senere år, indebærer utvivlsomt en risiko for forringelse af arronderingsforholdene. Men behovet for gennemførelse af jordfordeling har også af andre grunde været stigende, og denne udvikling vil antageligt fortsætte fremover. Der er således stigende behov for at afbøde virkningerne af de omfattende nye vejanlæg, især motorvejene. Det vil derfor være ønskeligt at fremme en bedre planlægning for disse områder, så vi får mulighed for at bevare de fordele, som vore gode arronderingsforhold hidtil har givet os i konkurrence med andre landes landbrug.

I 1989 blev jordfordelingsarbejdet flyttet til de lokale jordbrugskommissioner af hvilke der var en i hvert amt. Samtidig blev arbejdet pålagt en statsafgift på 5 pct. af de omlagte arealers værdi. Arbejdet gik herefter næsten i stå, men efter en lovændring i 1996 bortfaldt afgiften. I 2003 stoppede finansieringen af det offentlige jordfordelingsarbejde i princippet, idet finansieringen af jordlovssager nu skal søges gennem EU's landdistriktsstøtteordning af lodsejerne selv

En anden mulighed for jordfordeling er tilvejebragt i den såkaldte jordkøbslov fra 1997. Efter den lov kan alle amtsråd nedsætte regionale jordkøbsnævn, der skal forestå opkøb af puljejord til anvendelse i jordfordelingsager, hvor landmænd berøres af myndighedernes ikke-jordbrugsmæssige aktiviteter som f.eks. vejanlæg, byudvikling, naturgenopretning og lignende projekter.

Det store omfang af selveje i dansk landbrug.

Baggrunden herfor skal tilsvarende findes i slutningen af 1700-tallet i overgangen fra fæste til selveje. Og helt frem til for nyligt har de gennemførte jordlove bekræftet ønsket om selveje.

a. Fra fæste til selveje

Overgangen fra fæste til selveje skete i begyndelsen af reformperioden efter 1750 mange steder på godsejernes initiativ. I Jylland, hvor selvejet havde holdt sig længst, slog bønderne sig sammen og dannede konsortier, der købte godserne og senere solgte gårdene til de enkelte bønder, der ikke alle havde råd til på egen hånd at købe gårdene tilbage. Desuden støttede kronen overgang til selveje ved at sælge ud af krongodset, selv om dette for en stor del var dikteret af finansielle hensyn, og regeringen støttede almindeligvis bevægelsen i retning af bondebrug samt bøndernes køb af deres gårde.

Allerede i 1769 udarbejdede regeringens juridiske rådgiver, generalprokurør Henrik Stampe, en række landbolove (Stampes landbolove), og den mest epokegørende af disse var: Forordningen om selvejerbønder i Danmark, der blev udtryk for et landbopolitisk systemskifte. Målet blev nu at have så mange selvejere som muligt, og amtmændene fik henstilling om at støtte selvejerbøndernes interesser i forhold til godsjerne.

En væsentlig hindring for godsejernes bortsalg af bøndergårde havde været det forhold, at deres skatteprivilegium var betinget af, at godset havde et vist jordtilliggende, så det udgjorde et "komplet gods". Ved at give dispensation for denne bestemmelse, idet godsejerne fik tilladelse til at reservere sig "herligheden" over bortsolgt

fæstegods og dermed skattefrihed for deres hovedgårde, fremmedes bortsalget af gårde fra godserne.

Forordningen indeholdt også den siden opretholdt retsregel om selvejerbøndernes testationsfrihed, hvorved der blev givet selvejerbonden tilladelse til at testamentere sin gård til én arving og til en af ham fastsat pris. Det styrkede den, der overtog gården, og hindrede en yderligere opdeling af gårdene. I mange andre lande har arvedeling af jorden medført en uensigtsmæssig opdeling af landbrugsjorden.

I forbindelse med bortsalget af gårde fra godserne kneb det mange steder for fæsterne at skaffe den fornødne kapital til køb af gårdene. Det offentlige trådte derfor til med støtte, og i 1786 oprettedes en statskreditkasse, hvor der kunne optages lån til en lav rente. Nogle steder lettedes købet endvidere ved, at godsejerne lod en del af købesummen stå i gårdene.

En anden af Stampes jordlove forsøgte at sætte en grænse for bøndergårdes udstykning, ved at sige at en familie skulle kunne ernære sig heraf. Senere gik man over til en skarpere formulering ved at fastsætte en bestemt grænse, en grænse som løbende blev nedsat p.g.a. landbrugsgets stigende intensitet.

Allerede i 1819 bestemtes det ved udstykningsforordningen, at en bondegård ikke måtte formindskes til mindre end 4 tdr. hartkorn (byg og rug). Senere blev det dog muligt efter ansøgning at få tilladelse til stærkere udstykning. Disse regler om hovedparcelstørrelse har været gældende til op i 1900-tallet. Sammenlægning af jorde var som regel tilladt, men kun under respekt for hovedparcelreglerne.

b. Hoverisagen

En tredje af Stampes jordreformer fra 1769 var: Forordningen om hoveriets bestemmelse, som betød, at godsejeren skulle forsyne enhver bonde med et hoverireglement, som fastsatte hoveriets omfang til et bestemt antal dage om ugen. Hermed gik man fra en ubestemt hoveriforpligtigelse til et bestemt hoveri, men ikke hvor stort det skulle være. I 1771 gik man skridtet videre og fastsatte hoveriets størrelse på det enkelte gods direkte, men de ændrede politiske forhold til fordel for godsejerne kort efter betød, at hoveriet atter blev ubestemt.

I hoverisagen gik man senere (den store landbokommission) yderst forsigtigt til værks. Gennem frivillige hoverikommissioner (1791-95) forsøgtes hoveriet herefter fastlagt, og i 1799 med den store hoveriforordning blev det endeligt bestemt, at gårdfæsterens hoveri skulle være og forblive fastlagt. Fæstebønderne kunne nu betale hoveriforpligtigelsen med penge eller købe fæstegården til selveje, og dermed frigøre sig fra hoveriforpligtigelsen.

c. Den store landbokommission

I 1786 nedsattes den store landbokommission, oprindeligt for at behandle vanskelighederne i forbindelse med overdragelse af fæste, men den kom til fuldstændig at præge reformarbejdet frem til 1816. Dens mest kendte resultat blev ophævelse af stavnsbåndet i 1788, til hvis minde Frihedsstøtten blev rejst i 1792.

På basis af denne kommissions forslag udgik der efter 1786 en række forordninger sigtende til fremme af de tidligere reformer. Herunder hører også de reformer, der havde fundet sted efter den lille landbokommissions nedsættelse i 1784 for at give forslag med hensyn til landboreformer

på krongodset i Frederiksborg og Kronborg amter.

Det første resultat af den store landbokommissions arbejde var loven om Rettigheder og forpligtigelser mellem jorddrot og fæstebonde fra 1787. Den fastslog, at der ved overtagelse af en fæstegård skulle gennemføres synsforretning, og at en sådan skulle gentages, når fæsteren forlod gården. Derved skabtes et retsligt grundlag for at varetage fæsternes interesse, og det blev endvidere fastslået, at der skulle en retslig afgørelse til for at sætte fæsteren fra gården.

Det kan også nævnes, at legemlig revselse nu blev forbudt. Det havde været stærkt brugt mange steder, selv om der også var godser, hvor det var fuldstændig ukendt. Forbuddet fjernede meget af den brutalitet, der nogle steder var kommet til at præge forholdet mellem fæster og godsejer.

d. Fæstes tilbagegang

I hvor høj grad selvejet trængte igennem, viser de tal, som Statisk Departement, der var begyndt at virke i 1835, fremskaffede. Tallene fremkom ved, at man behandlede talmaterialet fra matriklen af 1688 og til sammenligning foretog en optælling af gårdene indenfor de forskellige grupper i 1835, jfr. tabel 1.

Tabel 1. Antal fæste- og selvejegårde 1688 og 1835

	Antal gårde	Heraf fæstegårde	Selvejegårde
1688	58.000	57.000	1.000
1835	67.000	25.000	42.000

Denne opgørelse viser, at gårdenes antal blev øget i tidsrummet fra 1688 til 1835,

men at selvejergårdenes antal steg væsentligt stærkere, så deres relative andel voksede meget betydeligt. Dette på trods af, at selvejekøbene stort set gik i stå fra 1818 til 1835.

De resterende 25.000 fæstegårde vedblev at være et vigtigt politisk problem op igennem det 19. århundrede. Der var dog store forskelle fra landsdel til landsdel, idet langt den overvejende del af de 25.000 fæstere fandtes på øerne, medens selvejet var stærkt udbredt og næsten enerådende i Jylland.

I 1850 fandtes endnu 22.000 fæstegårde, og problemet blev taget op af den landbokommission, som på et krav fra det nystiftede Bondevennernes Selskab var nedsat i 1849. Denne landbokommission, hvor også bønderne havde sæde, arbejdede meget hurtigt og allerede 1850 kom en række nye love.

I disse love gennemførtes lige skat på alt hartkorn. Dermed bortfaldt godsejernes skatteprivilegium, men det skete mod erstatning, idet mange ejendomme var købt til priser, der forudsatte skatteprivilegier.

Desuden gennemførtes loven om kreditforeninger for at støtte overgangen fra fæste til selveje. Den gav bønderne mulighed for at låne penge, dels til køb af fæstegårde, og dels også til forbedringer.

Endelig fik len, stamhuse og fideikomiser (gods eller formue, hvis afkast er henlagt til bestemte personer eller formål) adgang til at sælge fæstegårde og samtidig få fri rådighed over 8-12 pct. af salgssummen, der ellers var båndlagt. Desuden solgte man gårde, der hørte under staten, kirken og andre offentlige institutioner.

Fæsterne havde dog stadig grund til klage, og der blev derfor i 1861 truffet yderligere lovmæssige foranstaltninger til at få

fæstet afløst. Ved denne lov blev der samtidig taget hensyn til godsejerne, som ikke tidligere havde kunnet disponere frit over deres jord, idet regeringsmagten ikke ønskede en udvikling af storlandbruget. På grund af den tekniske og økonomiske udvikling var fordelene ved storlandbrug blevet fremtrædende, og godsejerne ønskede derfor at udvide deres hovedgårde. Det blev derfor i loven af 1861 bestemt, at når der solgtes mindst 9 gårde, havde godsejeren ret til at lægge så meget jord ind under hovedgården som svarede til 1/9 af det bortsolgte areal (hartkorn).

Fæstets tilbagegang som følge af disse bestemmelser illustreret ved følgende tabel 2:

Tabel 2. Antal fæstegårde og fæstehuse 1835-1905

	Fæstegårde	Fæstehuse
1835	25.000	32.000
1850	22.000	30.000
1860	15.000	29.000
1885	5.000	21.000
1905	4.000	15.000

Først i 1919 kom loven, som bragte fæstevæsenet til ophør for gårdenes vedkommende, idet det bestemtes, at brugene skulle kunne købes på rimelige vilkår. Der var på dette tidspunkt endnu nogle få tusinde fæstere. For husene bibeholdtes fæstet, men det blev bestemt, at fæstet skulle gælde for mindst 8 år. Fæsteafløsningen af 1919 danner således afslutning på en udvikling, der begyndte i 1769 med Stampes jordlove.

e. Formålet er selveje

Op igennem det 20. århundredes lovgivning om landbrugsejendomme har selvejet som besiddelsesform været erklæret som

hovedmålet, idet kun navngivne personer (private) kunne erhverve landbrugsejendomme.

Ved institutionsloven af 1957 gennemførtes desuden et direkte forbud mod juridiske personer (selskaber). Den almindelige opfattelse af, at selskaber kunne føre til en uønsket koncentration af jordbesiddelsen, var fortsat stærkt fremherskende under den begyndende strukturudvikling efter 2. verdenskrig.

Ved ændringen af lovgivningen om landbrugsejendomme i 1989 blev forbuddet mod selskaber imidlertid ophævet under henvisning til ønskerne om en liberalisering af erhvervsbestemmelserne. Der blev givet mulighed for, at aktie- og anpartsselskaber kunne købe landbrugsejendomme, dog under den forudsætning, at den bestemmende indflydelse i selskabet fortsat ligger hos den person, der opfylder kravene til køb af den eller de pågældende ejendomme. Den tidligere så indgroede frygt for selskaber var ikke mere til stede, ligesom behovet for en alternativ ejerform under den almindelige strukturudvikling hen imod større bedrifter med et dyrt produktionsapparat var åbenbart.

f. Statistik over ejerforholdene

Ejerforholdene i landbruget er kun belyst i landbrugsstatistikken frem til 1969. Kun godt 2.300 ejendomme ejedes dengang af offentlige myndigheder, selskaber og lignende, således at ikke mindre end 98 pct. af samtlige landbrugsejendomme var i privat enkeltmandseje.

Ejerforholdene i landbruget kan nu belyses på grundlag af momsstatistikken. Her er det dog ikke ejerforholdene til bedriften, der er afgørende, men under hvilken organisationsform bedriften bliver drevet, d.v.s. om brugeren er en enkelt person, et

Tabel 3. Organisationsform i landbruget 1970-1999

	1970	1980	1990	1999
Enkeltmandsvirksomhed	141.980	115.537	89.930	68.589
Interessent- og kommanditselskab	2.113	4.467	5.895	5.630
Aktieselskab	71	91	208	283
Anpartsselskab	-	70	74	576
Andelsforening	32	18	27	78
Stat og kommune m.v.	333	504	776	467
I alt registreringsenheder	144.529	120.687	96.910	75.62

aktieselskab, en forening o.s.v. Tabel 3 viser, at hovedparten af landbrugsbedrifterne fortsat drives som enkeltmandsvirksomheder, og at kun meget få drives på selskabsform.

Selv om nogle enkeltmandsvirksomheder i dag drives i selskabsform udgør selvet i landbruget fortsat op imod 90 pct. af alle bedrifter.

Ifølge strukturdirektoratet er der fra 1. september 1989 efter landbrugslovens tilladelse til indførelse af selskaber i landbruget og frem til 1. september 2000 anmeldt 1.077 selskaber. Heraf er de 419 selskaber med investorer udenfor familien (egentlige selskaber) og 457 er enkeltmandsejede. Samlet udgør arealet i selskabseje ca. 50.600 ha med en gennemsnitsstørrelse på 41 ha pr. selskab.

Der er således ikke umiddelbart noget, der tyder på, at selskaber indenfor en overskuelig årrække bliver den dominerende ejerform i landbruget.

Den store vægt på de middelstore bondebrug i dansk landbrug

Dette forhold skal igen primært forklares med udgangspunkt i indstillingen under landboreformerne. Hertil kommer den beskyttelse af de middelstore bondebrug, som har været det fremherskende i jordlovgivningen gennem arealgrænser, sammenlægning- og samdriftsregler m.m. langt op i 1900-tallet.

a. Bondebrugets opretholdelse og drift

Går vi tilbage til landboreformperioden efter 1750, finder vi, at der var to forskellige grupper i befolkningen, repræsenterende hver sin opfattelse, der kæmpede om at komme til at præge udviklingen.

Den ene gruppe var tilhænger af, at den frie jordbesiddelse kom til at danne grundlag for udviklingen. Til denne gruppe hørte især godsejerne, der dog ikke alene ville have frihed til jordbesiddelse for godserne, men også for bondebruget.

Den anden gruppe satte sig imod en fuldstændig løsning af alle bånd på jordbesiddelser, da den mente, at sådanne bånd kunne virke bevarende for bondebruget, som gruppen anså for at være den bedste jordbesiddelsesform. Denne gruppe var her i landet stærkere repræsenteret end andre steder (specielt England), og det var denne gruppe, som kom til at præge udviklingen.

Allerede i forordning om Jordegods fra 1682 var der indført et forbud mod ødelæggelse af bøndergårde. Dette forbud blev gentaget i Stampes landbolove fra 1769 og senere flere gange i 1800-tallet. Tidligere havde straffen for nedlæggelse af bøndergårde været meget streng – fortabelse af al jordegods – og var derfor ikke blevet håndhævet. Straffen blev herefter ændret til årlige bøder, og det blev nu muligt at håndhæve det tidligere givne forbud fra forordningen om jordegods af 1682.

I samme forordning om forbud mod Nedlæggelse af bøndergårde fandtes også en bestemmelse om, at bøndergårde, som ved ildsvåde eller anden årsag blev øde, skulle genetableres inden 3 år, og forsynes med bygninger, besætning og beboere. Denne bestemmelse, som omfattede fæstegårde under godserne blev i 1806 udvidet til at omfatte alle gårde.

Forbuddet mod nedlæggelse og kravet om genopførelse af bøndergårde indeholdt ingen bestemmelse om, hvilke krav der skulle stilles til selvstændig drift. Dette kom først langt senere i et cirkulære fra 1876, hvoraf det fremgik "at for at en gård i alle henseender kan anses for opretholdt som selvstændigt avlsbrug udkræves ikke alene, at den er forsynet med avlsbygninger og besætning af folk, heste og kvæg, og at der holdes særskilt husholdning på gården, men også at hele afgrøden indavles til gården og gødningen anvendes på dennes jorde".

I jordlovene fra 1769 var der også en bestemmelse om, at bondejord ikke måtte drives under hovedgården (sammen med hovedgårdsjord). Den ældre lovgivning indeholdt således ret udførlige bestemmelser om opretholdelsespligten for bøndergårde og bondejordens beskyttelse.

b. Ejendomsfordelingen fra 1835 til 1905

Efter landboreformerne og op igennem det 19. århundrede gik ejendomsfordelingen til

landet i retning af en udpræget tredeling. Større gårde (godser over 20 tdr.hartk., og proprietærgårde 12-20 tdr.hartk.), bøndergårde (store bøndergårde 8-12 tdr.hartk., middelstore bøndergårde 4-8 tdr.hartk. og mindre bøndergårde 1-4 tdr.hartk.) og huse (under 1 td.hartk. og uden jord). Det er de middelstore og mindre bøndergårde, der her er omtalt under betegnelsen middelstore bondebrug. I tabel 4 vises udviklingen i denne tredeling fra 1835-1905.

I de forløbne 70 år indtil 1905 har der fundet en forøgelse sted i antallet af bøndergårde og huse. Det middelstore bondebrug, som udgør 95 pct. af bøndergårdene har været i fremgang i den nævnte periode, og har $\frac{3}{4}$ af det samlede hartkorn (jorden). Relativt er antallet af bondebrug gået tilbage fra 50 pct. til 30 pct., hvilket specielt skyldes den stærke forøgelse af husenes antal i sidste halvdel af det 19. århundrede. Denne forøgelse skyldes for en væsentlig del udstykning og deling af de største bøndergårde, men også i nogen grad udstykning af de større gårde. Udviklingen skal ses sammen med den betydelige vækst i befolkningen og dermed også i landbobefolkningen især efter 1835. Tabel 4 viser også afviklingen af fæstesystemet. Blandt de større gårde er der næsten ingen fæstegårde og af jordløse huse udgør fæstehusene en tredjedel.

Tabel 4. Ejendomsfordeling 1835-1905

1000 stk.	Større gårde	Bøndergårde		Huse m. jord		Huse u. jord
		Selveje	Fæste	Selveje	Fæste	
1835	2	42	25	32	32	26
1850	2	46	22	51	30	27
1860	2	54	15	79	29	29
1885	2	68	5	131	21	36
1905	2	71	4	168	15	30

Tabel 5. Ejendomsfordeling 1904-1924

1000 stk.	Større gårde	Bøndergårde	Huse m. jord	I alt
1904 *	2	72	98	172
1920 *	2	77	103	182
1924 *	2	80	105	186
1920 **	2	83	109	195
1924 **	2	86	111	199

* uden Sønderjylland ** med Sønderjylland.

c. Ejendomsfordelingen fra 1904 til 1924

Efter 1905 er den gamle hartkornsstatistik ikke fortsat. Men i de siden 1903 gennemførte ejendomsskyldsvurderinger har vi et talmateriale over antallet af landbrugsejendomme. Dette talmateriale kan for de større gårde og bøndergårdenes vedkommende næsten sammenlignes med tidligere, men for husenes vedkommende lader en sammenligning sig ikke gennemføre, fordi der ved ejendomsskyldsvurderingen kun er medtaget de egentlige landbrugshuse, d.v.s. huse med mindst 0,55 ha jord. Dette betyder, at antallet af huse m. jord falder til kun godt halvdelen af tidligere. I tabel 5 vises udviklingen i antal landbrugsejendomme i perioden 1904 til 1924.

Tabellen viser, at de middelstore bondebrug fortsat er i fremgang og udgør 40 til 45 pct. af ejendommene og har $\frac{3}{4}$ af det samlede hartkorn. Stigningen i antallet af huse skyldes den begyndende oprettelse af husmandsbrug efter lovene i 1899 og 1919.

Det var ikke alene i Danmark, at det middelstore bondebrug dominerede. Også i mange andre lande var dette tilfældet. Således i Rusland, Bayern og USA. I Frankrig, Sydvesttyskland og Belgien var udstykningen større, og i England samt Østtyskland dominerede de store gårde.

Den nyere udvikling i bondebrugets beskyttelse omtales senere, men først skal de mindre brugs udvikling omtales.

Husmændene under landboreformerne og vægten på mindre brug

Igennem hele reformtiden fik husmændene ingen andel i de mange fremskridt, der blev gennemført, idet de ikke kom ind under samme love som fæsterne, og deres stilling blev efterhånden ringere og ringere.

a. Husmændene under landboreformerne

Bondebruget blev sikret bedre forhold, da det var nødvendigt at få jorden udskiftet for at kunne udnytte den bedre, hvilket var af direkte nationaløkonomisk betydning. Husmændenes arbejde fik derimod ikke samme vurdering, og tiden var derfor ikke på samme måde indstillet på at forbedre husmændenes stilling.

Umiddelbart efter, at reformerne var gennemført, var der mangel på arbejdskraft, fordi de store hovedgårde måtte skaffe sig afløsere til det arbejde, fæsterne hidtil havde udført. Efterspørgslen efter husmændene var derfor stor, og deres stilling dermed relativ god. Senere begyndte den voksende befolkningsmængde at gøre sig gældende og i særlig grad inden for husmandsstanden, fordi en stor del af

befolkningstilvæksten i gårdmandsstanden gik over i husmandsstanden. Gårdene forblev jo udelte, og overskuddet kunne vanskeligt tage til byen, hvor laugsvæsenet beherskede tilgangen til fagene, og der endnu ikke var noget frit erhvervsliv.

Det store udbud af arbejdskraft forringede derfor forholdene og førte til, at husmændene konkurrerede indbyrdes om at få arbejde, så de måtte tage imod selv de dårligste tilbud fra godsejerne og selvejerbønderne.

Man kan sige, at reformtiden lagde grunden til de dårlige forhold, der kom til at præge husmandsstanden op gennem tiden. I de gamle landsbyer havde husmændene haft det ret frit, og på grund af den ringe hoveribyrd på det lille areal havde de tid til at tage arbejde ved siden af hvilket gav mulighed for reel pengefortjeneste. Desuden havde de græsningsret på overdrevet for deres kreaturer.

Ved udskiftningen mistede husmændene denne græsningsret, og det blev derfor bestemt, at de til erstatning skulle have et selvstændigt stykke jord, som dog kun blev på 4 tdr. land og kom til at ligge langt fra landsbyen på den dårlige overdrevs jord. Man ønskede ikke at give for megen jord, da man stadig havde brug for husmændenes arbejdskraft.

Husmændene blev desuden dårligere stillet, fordi de ikke fik samme beskyttelse som bønderne ved loven af 1787 (Om retigheder og forpligtelser mellem jorddrot og fæstebonde). De kunne siges op og sættes ud, hvis de ikke ville føje sig efter godsejernes ønsker, og de trak i regelen det korteste strå i de stridigheder, der opstod. Nogle steder var der livsfæste, men der kom intet påbud herom, og mange steder udnyttede godsejerne husmændenes

mangel på ret til at sætte dem ud på et for godset fordelagtigt tidspunkt.

b. Husmændene i 1900-tallet

Under de gode tider i 1840'erne indtraf en stærk stigning i antallet af husmandsbrug, der hang sammen med den stigende befolkningstilvækst. Dermed begyndte der at udvikle sig et proletariat på landet, bestående af de dårligst stillede og af loven dårligt sikrede husmænd.

Først i 1848 kom en forordning, der tog sigte på at forbedre husmændenes kår. Den kan betegnes som det første skridt på vejen til en forbedring af deres yderst slette kår. Forordningen indeholdt bestemmelse om, at fæstekontrakter, der blev indgået i fremtiden, ikke måtte indeholde fastsættelse af pligtarbejde (hoveri), men det hindrede ikke, at der ved siden af fæstekontrakten blev indgået særlige arbejdskontrakter, hvilket nedsatte virkningen af bestemmelsen.

Hustugten blev afskaffet, så det blev forbudt at anvende legemlig afstraffelse under arbejdet, hvad der havde været meget almindeligt. Endelig kom en bestemmelse om, at opsigelse skulle ske med et halvt års varsel og ikke måtte finde sted midt om sommeren. Der blev dog aldrig gennemført påbud om livsfæste for husmændene, og de opnåede ikke ret til erstatning for forbedringer før i 1902.

c. Jordlovene af 1899 og 1919

I 1880'erne og 1890'erne foregik en betydelig afvandring af landboere til byerne. Samtidig udvandrede omkring 8.-9.000 årligt. Arbejdskraften på landet formindskedes således, og fra landbrugets side var der stigende interesse for foranstaltninger, der kunne holde på arbejdskraften. Desuden var der efterhånden en voksende for-

ståelse for husmændenes vanskelige forhold og ønsker om at bedre deres kår.

I 1880'erne kom en lov om husmandskreditforeninger, der skulle gøre det muligt for landarbejdere at få selvstændige husmandsbrug, og i 1894 nedsattes en kommission, der skulle behandle husmandsproblemet.

Kommissionens arbejde førte til loven af 1899, der skulle virke for tilvejebringelse af husmandsbrug til landarbejdere. Ifølge denne lov kunne der opnås statslån til køb af jordlodder, der normalt skulle være på ca. 2 ha (max 4 ha). Værdien måtte ikke overstige 4.000 kr., og heraf kunne 9/10 lånes til 3 pct. rente. Grænsen for brugenes størsteværdi hævedes flere gange og ligeledes grænsen for arealstørrelse, som til sidst helt bortfaldt.

Loven kom dog snart ud for kritik, idet man mente, at der blev købt for dyrt, så statens penge gik i de forkerte lommer, ligesom man var utilfreds med at konjunkturstigningen på brugene tilfaldt husmanden ved salg af ejendommen. Endelig blev det kritiseret, at brugene var så små, at husmændene var tvunget til at tage arbejde ved siden af.

Kritikken førte i 1911 til nedsættelse af endnu en landbokommission, der skulle behandle spørgsmålet om fremskaffelse af jord ved ekspropriation samt reglerne for brug af jord i offentlig eje. Resultatet blev de vigtige love af 1919 om majoratsgodser (lensafløsningen) og præstegårdsjord samt om jordrentebrug.

I grundloven for 1849 var der givet løfte om frigivelse af majoratsgodserne. Dette blev nu indfriet, idet det blev bestemt, at godserne skulle overgå til fri ejendom mod en afgift til staten på 20-25 pct. af værdien. Samtidig skulle 1/3 af den frigivne jord afgives til udstykning. Desuden blev det

bestemt, at præstegårdsjord, der tidligere havde været forpagtet ud, efterhånden skulle udstykkes til husmandsbrug.

Ud over lensloven og præstegårdsløven indførtes i 1919 de nye, epokegørende bestemmelser om bortsalg af jord i offentlig eje. Det blev præciseret, at denne jord skulle udstykkes til husmandsbrug af en sådan størrelse, at de kunne ernære en familie ved arbejde i egen bedrift. Husmændene fik brugs- og "ejendomsret" til jorden, men skulle ikke udrede nogen købesum blot forrente jordværdien til staten med 4,5 pct. om året. Som jordværdi anvendtes den offentlige vurdering, idet der skulle tages hensyn til senere omvurderinger (princippet om jordrentebrug). Endvidere blev der givet adgang til at låne indtil 9/10 af byggeomkostningerne. Heraf var en del rentefri og en mindre del endog afdragsfri.

Den gamle lov bestod dog fortsat, således at man også kunne opnå lån til jordkøb efter principperne fra 1899. Men 1919-reglerne gav størst begunstiggelse, og derfor revideredes 1899-loven i 1924, så den også gav adgang til billige byggelån.

Efter 1919-princippet skulle jorden altså forrentes med en vis procent af den øjeblikkelige jordværdi. Dette kunne være uheldigt for brugeren i krisetider, da jordværdien ikke helt følger konjunkturerne. I 1933 blev det derfor tilladt at vælge mellem fast rente og konjunkturbestemt rente. Den konjunkturbestemte rente skulle oprindeligt fastsættes efter priserne på smør, flæsk og byg. Men dette ændredes i 1937, så den blev fastsat efter forrentningsprocenten på ejendomme under 10.000 kr.'s jordværdi. I 1954 ændredes grundlaget til brug mellem 6.000 og 16.000 kr. grundbeløb, og grænserne er senere ændret gentagne gange.

d. Statshusmandsloven

De forskellige regler om statshusmandsbrug blev efterhånden samlet i én lov, hvorefter reglerne blev følgende: Man kunne stadig enten få jord i statens eje (jordrentebrug) eller få lån til køb af jord. Der var ingen grænser for brugenes størrelse, loven sagde blot, at brugene skulle kunne ernære en familie. Der kunne også oprettes mindre gårde, når forholdene talte derfor.

Efter 1919-loven kunne overdragelse af jordrentebrug ske til indkøbspris med tillæg for forbedringer. Ved overdragelse til andre end livsarvinger havde staten dog ret til at overtage bruget til den oprindelige pris plus erstatning. I praksis viste dette sig imidlertid svært at efterfølge, og staten har ikke gjort brug af denne ret, men bestemmelsen har nok virket indirekte ved at holde prisen nede.

I statshusmandsloven af 1948 blev der givet ret til at sælge til fuld værdi under hensyn til afgifterne. Man skal således kunne indkassere værdistigningen for bygningerne, men det er desuden sandsynligt, at fordelene ved jordrenteordningen er blevet delvis kapitaliseret ved salg, hvilket jo var imod hensigten.

Jordrenteordningen var hovedsageligt beregnet på overtagelse af jord fra statens eje, mens lån til jordkøb var beregnet på overtagelse af jord fra privat eje. Ordningerne administreredes af Statens Jordlovsudvalg, men de bevilgede midler og udstykningens omfang blev i tresserne af stærkt begrænset omfang som følge af den tekniske og økonomiske udvikling.

Ved statshusmandslovens ændring i 1967 ophævedes de gamle bestemmelser om salg af jord i statens eje på jordrentevilkår, og der indførtes en almindelig adgang for ejere af jordrenteejendomme og -arealer

til frivillig afløsning af jordrenten. Afløsningssummen baseres på grundværdien ved den seneste offentlige vurdering. Der gives samtidig mulighed for lån til afløsning af jordrenten. Endvidere præciseredes i loven, at ejendomme og arealer, der er erhvervet af staten til jordbrugsmæssige formål, fortrinsvis skal afhændes til supplering af mindre jordbrug. Der var dog stadigvæk mulighed for oprettelse af nye statshusmandsbrug efter 1899-loven, særlig i tyndt befolkede egne eller på nykultiveret jord.

I 1971 blev statshusmandsloven revideret, og bestemmelser heri blev samlet med bestemmelser i en række andre love i loven om statens udlån til jordbrugsmæssige formål m.m. Som led i statens bestræbelser for at fremme strukturudviklingen inden for landbruget blev statens udlån nu koncentreret om sammenlægning eller jordsupplering af landbrugsejendomme. Samtidig blev statshusmandsloven ophævet. Den udvikling der startede med udstykningslovene af 1899 og 1919 ophørte således i 1971, og der kan ikke mere oprettes nye brug med baggrund i disse love.

Med baggrund i de to love, blev der oprettet ca. 28.000 mindre brug (20.000 statshusmandsbrug og 8.000 jordrentebrug). Langt de fleste inden 2. verdenskrig. I forbindelse med strukturudviklingen efter 1960 forsvinder mange af disse små brug igen, og i sin helhed blev ejendomsfordelingen ikke ændret radikalt

Jordlovgivningen og den nyere udvikling i bondebrugets beskyttelse

Jordlovgivningen eller lov om landbrugsejendomme fra begyndelsen af det 20. århundrede omfatter 4 hovedlove fra 1925, 1949 (1962 og 1963), 1967 (1971, 1973,

1978, 1986, 1989, 1994 og 1999) og 2004 med tilknyttede ændringslove (i parentes).

Lov om landbrugsejendomme eller blot landbrugsloven indeholder først og fremmest to sæt af regler, som har været diskuteret meget gennem tiden. Erhvervsreglerne, som fortæller, hvilke personer der kan købe landbrug, og hvilke krav der stilles til disse personer. Driftsreglerne, som fortæller, hvilke krav der stilles til ejendommens drift og jordens anvendelse (landbrugspligten). Derudover indeholder loven en målsætning samt de gældende forpagtningsregler. Der findes ikke nogen selvstændig forpagtningslovgivning i Danmark.

Der har naturligvis altid været et formål med landbrugsloven, men først i 1978 blev der indsat en egentlig formålsparagraf, hvorefter loven navnlig skulle sikre landbrugsjorden ud fra ressourcemæssige synspunkter og bidrage til at forbedre jordbrugs-erhvervets konkurrenceevne. Ved lovændringen i 1986 udbyggedes formålsbestemmelsen, der udover at bevare den gode jord for landbruget og sikre en hensigtsmæssig strukturudvikling for heltidsbruget også skal tilgodese ønskerne om at bevare et befolkningsgrundlag på landet og et godt miljø. Loven har således på det seneste bevæget sig i retning af at have en flerstrengt målsætning.

a. Erhvervsreglerne

Udviklingen i erhvervsreglerne i landbrugsloven i det 20. århundrede har stort set fulgt tidligere tiders ønsker til at sikre opretholdelsen af et stort antal selvstændige og selvejende bondebrug.

Siden landbrugsloven af 1949 har antallet af ejendomme, en person frit kunne købe, været begrænset til 2, fra 1986 endda med yderligere begrænsninger med hensyn til køb af ejendom nr. 2. Ved ændring

af loven i 1994 er der dog påbegyndt en liberalisering af dette område, idet antallet nu blev sat op til 3 og til 4 i loven af 2004.

I næsten alle landbrugslove i det 20. århundrede har der været lagt vægt på, at kun navngivne personer (private) kunne erhverve landbrugsejendomme. Ved institutionsloven af 1957 gennemførtes desuden et direkte forbud mod juridiske personer (selskaber). Den almindelige opfattelse af, at selskaber kan føre til en uønsket koncentration af jordbesiddelsen, var fortsat stærkt fremherskende. Men også begrænsning af muligheden for køb af til lægsjord til mindre brug var afgørende for loven.

Som tidligere omtalt medførte 1989-loven en betydelig liberalisering af lovens begrænsningsregler med det formål at sikre bevarelsen og udbygningen af lønsomme bedrifter. Der blev givet mulighed for, at aktie- og anpartsselskaber kunne købe landbrugsejendomme, dog under den forudsætning, at den bestemmende indflydelse i selskabet fortsat ligger hos den person, der opfylder kravene til køb af den eller de pågældende ejendomme. I 1994 suppleres med en bestemmelse om, at han eller hun skal eje mindst 10 pct. af selskabskapitalen.

I tilknytning til erhvervsnen af landbrugsejendomme er der især efter Danmarks medlemskab af Det europæiske Fællesskab stillet en række specielle krav til erhververen. I 1973 indførtes for det første, at ejeren i en række år efter erhvervsnen skal tage fast bopæl på ejendommen (ejerbopælspligt). De tidligere bestemmelser i forbindelse med drift af landbrugsejendomme omfattede kun brugeren af en landbrugsejendom (brugerbopælspligt).

For det andet skal ejeren ved erhvervelsen tage landbrug som hovederhverv. Ved hovederhverv forstås i denne forbindelse, at den pågældende anvender mere end halvdelen af sin arbejdstid ved bedriften og opnår mindst halvdelen af sin samlede indkomst ved bedriften.

Formålet med disse begrænsninger af mulighederne for erhvervelse af landbrugsejendomme var primært at opnå en vis begrænsning af køberkredsen for derigennem at modvirke prisstigninger på landbrugsjord, der var begrundet i økonomiske interesser af ikke-landbrugsmæssig karakter.

Selv om det er vanskeligt at sige, hvor stor en effekt disse begrænsninger havde, faldt "bylandmænds" køb af landbrugsejendomme efter 1973. I 1978 blev kravet om hovederhverv dog alligevel svækket til "jordbrug som væsentligste erhverv", og fra 1989 eksisterer dette ikke længere.

Som en ekstra forudsætning indførtes så i 1978 et uddannelseskra­v ved køb som endnu et forsøg på at give unge landmænd, der skulle leve af at drive et landbrug, en vis fortrinsstilling ved køb af landbrugsejendomme.

b. Driftsreglerne

Driftsreglerne for landbrugsejendomme er i modsætning til erhvervsreglerne ændret stærkt i det 20. århundrede. Den særlig i årene efter 2. verdenskrig gennemførte mekanisering og rationalisering inden for landbruget bevirkede, at en familie kunne bestride en større driftsenhed end det én-familiebrug, som hidtil havde været betragtet som normalstørrelsen.

Landbrugslovens stærke regler for selvstændig drift af ejendomme fra tidligere kunne ikke modstå presset til et ønske om en tilpasning af ejendomsstrukturen, og i

1962 blev der givet tilladelse til sammenlægning af mindre ejendomme, og i 1963 blev der åbnet adgang for samdrift af ejendomme indtil en vis størrelse. Disse grænser for sammenlægning og samdrift blev i de efterfølgende love frem til 1971 udvidet til en sammenlægningsgrænse på 100 ha og en samdriftsgrænse på 200 ha.

Fra 1973 påbegyndtes omvendt en stramning af bestemmelserne for drift af landbrugsejendomme, en stramning, som fortsatte i 1978 og 1986. For det første blev der indført en afstandsgrænse på 15 km ved samdrift. Denne grænse er senere nedsat til 5 km. Også lovens regler om sammenlægning blev strammet i denne periode. Baggrunden for indførelse af en afstands­begrænsning ved samdrift har primært været et ønske om at modvirke "fjerndrift" af landbrugsejendomme, som ikke havde baggrund i en driftsmæssig betragtning om samlet rationel drift af landbrugsejendomme.

Ved landbrugsloven af 1989 fortsatte den liberalisering af driftsreglerne, som blev afbrudt efter 1971. Dette har ikke mindst baggrund i, at regeringens målsætning var, at dansk landbrug skulle kunne klare sig uden offentlig støtte, og at effektive landbrug inden for rammerne af EU's fælles landbrugspolitik skulle kunne give indtjenings- og arbejds­vilkår, som kunne måle sig med andre erhverv, og samtidig give mulighed for en konsolidering af den enkelte bedrift. Regeringen lagde endvidere vægt på, at produktionen skulle ske under etiske og miljømæssigt forsvarlige forhold.

Herefter er såvel sammenlægnings- og samdriftsbestemmelserne udvidet og liberaliseret stærkt. De nye regler efter 2004-loven er:

Ved erhvervelse af landbrugsejendomme er arealgrænsen 400 ha eller højst 4

ejendomme uden arealgrænse. Afstandsgrænsen er 10 km, og der er bopæls- og uddannelseskra­v over 30 ha. Sammenlæg­ningsgrænsen er 200 ha, dog højst samlet ejerskab af 400 ha eller 4 ejendomme. Af­stands­kravet er 2 km. Der er ingen areal­grænse for samdrift af ejendomme.

Modsat liberaliseringen af driftsreglerne er miljøkravene i forbindelse med drift af landbrugsejendomme strammet. Disse nye regler blev indført med ændringsloven fra 1994.

For det første er der et miljømæssigt harmonikrav mellem husdyrgødning og areal. For det andet er der et ejendomsmæssigt arealkrav mellem husdyrholdets størrelse og arealet. For det tredje må husdyrholdets størrelse som hovedregel ikke være over et vist antal dyreenheder pr. ejendom, og for det fjerde skal transport af husdyrgødning udover en vis afstand foregå på en miljømæssig betryggende måde.

Disse miljø- eller produktionskrav er det nye i landbrugsloven og får efterhånden deres egen lov om drift af landbrugsejendomme.

Landbrugsloven indeholdt tidligere kun få generelle bestemmelser vedrørende forpagtning af ejendomme og jord. Først i

1978 blev forpagtningsbestemmelserne udbygget og samtidig begrænset, og der kom til at gælde de samme regler for forpagtere som for erhververe. De stramme­re bestemmelser havde bl.a. til formål at modvirke "fjernforpagtning" via samdrift, herunder også fjernforpagtning over lan­degrænserne.

Bestemmelserne, som forpagtere skal opfylde, er således i dag de samme som for erhververe. En aftale om forpagtning skal være skriftlig og skal indeholde bestemmelser om forpagtningens varighed (max. 30 år), om opsigelsesfrister og om forpagtningsafgiften.

Som det fremgår af foranstående om­tale, så liberaliseres landbrugslovens drifts- og erhvervsregler i visse perioder og strammes i andre perioder. Dette er næp­pe i overensstemmelse med den langsigt­ede strukturudvikling i landbruget. Årsa­gen til dette er vel, at jordpolitikken i Dan­mark altid har været et meget politisk føl­somt område, som påvirkes stærkt af skif­tende regeringers sammensætning.

c. Statistik over bondebruget 1950-2000

Som tidligere omtalt var der i 1800-tallet stor vægt på de middelstore bondebrug (ca.

Tabel 6. Strukturudviklingen 1950-2000

	Pct. landbrugsbedrifter					
	1950	1960	1970	1980	1990	2000
0,55 - 5 ha	20,9	18,9	10,3	10,3	0,9*	1,3*
5 - 10 ha	26,9	27,7	21,0	17,5	15,5	15,6
10 - 20 ha	26,3	27,9	31,2	26,8	23,8	20,9
20 - 30 ha	13,5	13,6	17,8	18,1	17,5	12,1
30 - 50 ha	8,8	8,7	13,5	17,1	21,6	16,9
50 - 100 ha	2,8	2,6	5,1	8,4	15,9	20,5
over 100 ha	0,8	0,6	1,1	1,8	4,8	12,7
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* fra 1983 faldt en stor del af de små bedrifter ud af landbrugsstatistikken.

5-45 ha) her i landet. I tabel 6 er vist udviklingen i disse brug i sidste halvdel af 1900-tallet.

Langt op i 1900-tallet udgjorde det middelstore bondebrug fortsat $\frac{3}{4}$ af areal og antal bedrifter. Selv om disse brug begrænses til størrelsesgrupperne 10 til 30 ha udgør de fortsat mellem 40 til 50 pct. af bedrifter og areal helt frem til den sidste fjerdedel af det 20. århundrede.

Udviklingen i brugsstørrelsen afhænger af en række forhold, hvor de jordlovsmæssige bestemmelser har spillet en afgørende rolle op gennem tiden. De egentlige faktorer, der ligger bag strukturtilpasningen er dog udviklingen i landbrugets tekniske og økonomiske forhold. Især den teknologiske udvikling har medført betydelige størrelsestilpasninger. Da udnyttelsen af ny teknik ofte kræver produktion af en vis størrelse, har der været en tendens til stigende størrelsesøkonomi d.v.s. at omkostningerne pr. produceret enhed falder med stigende bedriftsstørrelser. Stampes jordlove og "båndene" i store dele af 1900-tallets jordlovgivning har spillet en væsentlig rolle for bondebrugets udvikling, men fra slutningen af 1900-tallet er det mere de teknisk-økonomiske forhold i landbruget, der bestemmer landbrugsstrukturen.

Afslutning

De gunstige arronderingsforhold, som blev skabt under landboreformerne, har holdt sig langt op i 1900-tallet. En række forhold udenfor landbruget bl.a. motorvejsbyggeri har været med til at forringe arronderingen, men også udviklingen i samdriftsforholdene inden for landbruget har været med til at forøge antallet af adskilte jordlodder tilhørende den enkelte bedrift.

Det middelstore bondebrug har tilsvarende også holdt sig langt op i 1900-tallet. Men liberaliseringen af landbrugsloven i slutningen af 1900-tallet har sammen med de stigende størrelsesøkonomiske fordele for især de lidt større brug lagt et pres på de middelstore bondebrug i nedadgående retning.

Det store omfang af selveje i dansk landbrug er vel det, der kan siges fortsat at eksistere. Der er åbnet for selskaber i landbruget, men det går langsomt med at ændre ejerformen i landbruget. Sidste gang tog det 150 år, fra 1769 til 1919.

Litteratur

Hansen, K. (1925): Det danske landbrugs historie. København

Jensen, H. (1936): Dansk jordpolitik 1757-1919. København

Jørgensen, C. m.fl. (1997): Jordlovgivning. København

Kyed, K. 2000): Dansk jordbrug som erhverv – i det 20. århundrede. København

Larsen, O.H. (1937): Landbrugets historie og statistik. København

Maar, V.E. (1912): Det danske landbrugs historie. København

Olsen, E. (1967): Danmarks økonomiske historie siden 1750. København

